

SCRIPTORIUM'DAN BEYTÜ'L HİKME'YE: GÜLÜN ADI IŞIĞINDA ORTA ÇAĞ ELYAZMALARI

Yelda GÜRLEK

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İtalyan Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, segnalibri@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7739-2696

Gürlek, Yelda. "Scriptorium'dan Beytül Hikme'ye: *Gülün Adı* Işığında Orta Çağ Elyazmaları". idil, 91 (2022 Mart): s. 379-387. doi: 10.7816/idil-11-91-06

ÖZ

Gülün Adı, Umberto Eco'nun Orta Çağ tarihi ve Hristiyanlık konusundaki derin bilgi birikimini yazın sanatı ile bütünleştirdiği ve kurmaca, üstkurmaca, metinlerarası ironi, çerçeve motifi, çoğulcu anlatım, anahtar roman gibi yazım teknikleri ile kaleme aldığı postmodern bir yapıttır. Çağdaş İtalyan Edebiyatının tanınmış yazarlarından Umberto Eco Gülün Adı adlı yapıtında, Orta Çağ Avrupa'sını biçimlendiren siyasal, toplumsal, kültürel ve dinsel olayları tarihsel bir perspektiften ve polisiye roman örgüsü içinde ele almaktadır. Romanda, XIV. yüzyıl Avrupa'sında, İmparatorluk ve Kilise arasında yaşanan ve siyasi krize yol açan tarihi gerçekler, keşişlerin tartışmaları üzerinden okura aktarılır. Orta Çağ'da bilgiye duyulan açlık ve skolastik düşüncenin Antik Çağ eserlerine karşı baskıcı tutumu ise manastır *scriptorium*'unda (yazı atölyesi) elyazmalarını kopyalayan keşişlerin gizemli ölümleri ifade edilir. Eco'nun romanda kurguladığı cosmos, erken Orta Çağ Avrupa'sında skolastik düşüncesinin kültür ve sanat üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Oysa, bu yüzyıllarda bilim, sanat ve felsefe bakımından çok daha ileride olan Doğu Medeniyetleri altın çağını yaşamaktadır. IX. yüzyılın *scriptorium*'larında Antik Çağ'a ait değerli elyazmaları kopyalanırken Bağdat'ın ilim merkezi Beytül Hikme'de aynı eserler Arapçaya tercüme edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Umberto Eco, Gülün Adı, Orta Çağ, scriptorium, elyazmaları, skolastik, Beytül Hikme

Makale Bilgisi:

Geliş: 19 Ocak 2022

Düzeltilme: 2 Mart 2022

Kabul: 27 Mart 2022

Giriş

Umberto Eco, entelektüel yaşamının yaklaşık otuz yılını göstergebilim, dilbilim, edebiyat eleştirisi ile Orta Çağ tarihi, felsefesi ve estetik düşüncesi arasında geçirmiş ve akademik çalışmalarıyla iletişim bilimi alanında önemli katkılar sağlamıştır. *Açık Yapıt* (1962), *Tez nasıl Yazılır?* (1977), *Lector in Fabula* (1979), *Orta Çağ'ı Düşlemek* (1983), *Orta Çağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik* (1987), *Yorum ve Aşırı Yorum* (1992), *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı* (1993), *Güzelliğin Tarihi* (2006), *Çirkinliğin Tarihi* (2009), gibi uluslararası ölçekte tanınmasını sağlayan bilimsel-eleştirel içerikli çok sayıda eser vermiştir. Orta Çağ'ı yaşadığı çağdan daha iyi tanıdığını söyleyen yazar Umberto Eco, kurgu roman türünde kaleme aldığı yapıtlarında da Orta Çağ'a dair bilgi birikimini yazın sanatıyla buluşturmuştur. 19 Şubat 2016 tarihinde yaşama veda eden yazar Umberto Eco, ilk kurgu romanı ile dünya çapında üne kavuşmuştur. *Gülün Adı*, yazarın Orta Çağ uzmanlığı, semiyotik ve yazın teorisi konusundaki derin bilgisi ile dedektif hikayelerine olan düşkünlüğü neticesinde ortaya çıkmış, tarihsel-polisiye türünde postmodern bir yapıttır. Bununla beraber, Orta Çağ'ın teolojik, felsefi ve siyasî düşüncesinden başka, toplum yaşamından, teknolojik buluşlarına, tıp alanındaki uygulamalarından, tedavi yöntemlerinde kullanılan bitkilere kadar ayrıntılı bilgiler aktarıyor olması bakımından *Gülün Adı*, tarihsel roman meraklılarının karşısına bir bilgi kaynağı olarak da çıkmaktadır. Bu durum, *Gülün Adı*'nın tarihsel roman kategorisindeki başarısının, Umberto Eco'nun araştırmacı yazarlık dehasından kaynaklandığını göstermektedir. *Foucault Sarkacı* (1988), *Önceki Günün Adası* (1994), *Baudolino* (2000), *Kraliçe Loana'nın Gizemli Alevi* (2004), *Prag Mezarlığı* (2010) ve son olarak da *Sıfır Sayı* (2015), yazarın kurgu türünde kaleme aldığı diğer romanlarıdır.

Yazarın tarihsel polisiye türünde kaleme aldığı *Gülün Adı*, zamansal bağlamda XIV. yüzyılda, Papalık ve İmparatorluk arasında yaşanan tarihi gerçeklerin ışığında ve uzamsal olarak bir manastırda, yedi gün boyunca yaşanan olayları konu edinmektedir. Romanda, keşişlerin kutuplaşmasına yol açan, Kilisenin dünyevileşme meselesi de yine Hristiyanlık tarihi bağlamında gerçektir. Ancak keşişler, Kilisenin dünyevî gücünü değil kurmaca bir biçimde "İsa'nın fakir olup olmadığını ve Hristiyanlık inancında gülmenin yasak olduğunu tartışmaktadırlar. Dönemin düşünce yapısını, yaşam tarzını, inanç sistemini kurmaca tartışmalar üzerinden yansıtan yazar Umberto Eco'nun *Gülün Adı*'nda kurmaca karakterlerin yanı sıra Ockhamlı William, Roger Bacon, Bernardo Gui, Cesenali Michele gibi tarihten gerçek kişilere de yer vermiş olması, okuru kurmaca ile gerçek arasında ikileme düşürmektedir. Bu tavrı ile *Gülün Adı*'nı "anahtar roman" kategorisine taşıyan yazar, sadece kendisi ile iş birliği yapan, gerçekleri araştırmaya yönelik bir örnek okurun kurmacayı keyifle deşifre edeceğini söylemektedir (Eco, 2011: 31). Bununla beraber, romandaki tarihsel dokunun sağlamlığı, polisiye anlatıdaki cinayet unsurlarının da bütünüyle kurgusal olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Tarihsel kodların, romanın alt metninde örnek okurun bilgisine sunulduğu ve polisiye anlatıma dair popüler kodların da üst metinde genel okur kitlesini eğlendirmek üzere verildiği düşünülmektedir. Ayrıca, romanın "Doğal olarak bir elyazması" ifadesi ile başlaması ve giriş bölümünde Orta Çağ'a ait gizemli bir kaynaktan söz edilmesi de yapıtın bir "çerçeve roman" olduğunu göstermektedir. Bununla beraber giriş bölümünde, yazarın romana kaynak oluşturduğunu söylediği elyazması, *Gülün Adı*'nın bir kurmaca değil, tarihe katkı sağlayacak kanıt-belge niteliğinde bir roman olabileceğini akla getirmektedir. Resmî tarih üzerinden inceleme yapıldığında, yapıtın geçtiği döneme dair kişi ve yer adları, tarihsel olaylar bağlamında gerçekleri yansıtmaktadır. Örneğin, bu süreçte Papalık merkezinin Roma'dan Avignone'a taşınmış olması, dünyevileşen Kilisenin yönetime göz dikmesi ve sonucunda İmparator Bavyeralı Ludwig ile Papa XXII. Johannes arasında yaşanan çekişmeler, XIV. yüzyıl Orta Çağ Avrupa tarihini biçimlendiren siyasî konulardır. Ancak, romanda anlatıldığı gibi bu iki güç arasındaki kutuplaşmayı sonlandırmak üzere, İmparator yanlısı Fransiskanların Papalık delegasyonu ile bir manastırda buluşacak olması, tarihsel bağlamda bütünüyle kurmacadır. Nitekim, yazarın son derece andırıcı bir üslupla aktardığı bu buluşmaya dair resmî kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Roman, 1327 yılında, kasım ayının son haftasında tarafları uzlaştırmak üzere eski bir engizisyon yargıcı olan İngiliz asıllı bir Fransisken rahibi olan Baskerville'li William ile çömezi Adso'nun bir Benedikten manastırına gelmesi ile başlar. Roger Bacon'ın öğrencisi ve Ockhamlı William'ın arkadaşı olan Baskerville'li William, manastıra geldiği gün başlayan ve yedi gün boyunca devam edecek olan bir dizi gizemli cinayeti, manastır yetkililerinin engellemelerine rağmen çömezi Adso ile birlikte çözmeye koyulur. Suçlunun izini sürerken arabulucu William'ın takip ettiği işaretleri okuma sanatı, romanda Umberto Eco'nun dedektif William üzerinden okura aktardığı göstergebilimsel unsurlardır. Kısa bir süre için arabuluculuktan sorguçluk mesleğine geri dönen Baskerville'li William, Papalık ve İmparatorluk delegasyonları manastıra gelmeden suçluyu bulmak zorundadır.

Güllün Adı'nda anlatılanlar sadece Papalık merkezinin Avignone'ye taşındığı sırada Papalık ve İmparatorluk arasında yaşanan tarihsel olaylarla sınırlı değildir. *Güllün Adı*'nı tarihsel roman bağlamında önemli kılan bir başka husus da Antik Çağ'dan kalma bir elyazmasıdır. Kurmacanın anlatı eksenindeki polisiye türünü öne çıkaran ikinci elyazması, romanın tarihsel çerçevesi içinde Orta Çağ'ın düşünce yapısına ve kültür algısına da büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Öyle ki, yazar Umberto Eco *Güllün Adı* adlı yapıtında, 1327 yılının Kasım ayında, bir Benedikten manastırında keşişlerin ölümüne ve hazine değerindeki elyazmaları ile dolu manastır kütüphanesinin yakılarak yok edilmesine yol açan "kayıp elyazması" üzerinden, Orta Çağ'da skolastik düşüncenin baskın olduğu kültür algısını resmetmektedir. Bir başka deyişle, yazar Eco'nun *Güllün Adı*'nda yer verdiği manastır kütüphanesi, *scriptorium* ve elyazmaları Orta Çağ'da doğaya, insana ve akla yönelik değerler ve değersizlikler çerçevesinde dönemin dinsel ve kültürel sentezini oluşturmaktadır.

Kurmacada, keşiş cinayetlerine yol açan yasaklı kitap, Aristoteles'in *Poetica* adlı yapıtının komediye adanmış, sözde kayıp olan ikinci cildidir. Bu elyazması, erken Hristiyanlık döneminden itibaren insanlara gülmeyi yasaklayan Kilise'nin öğretilerine karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Üstelik bu kitap, "imansız araplar" aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmış ve Aquinolu Aziz Tommaso tarafından Latinceye tercüme edilmiştir (Eco, 1986: 168). Antik Çağ kültürüne ait değerli elyazmaları ile dolu olan manastır kütüphanesi, içeri girenin dışarı çıkamayacağı bir labirent biçiminde tasarlanmıştır. Baskerville William kitaplığa girmek istediğini söylediğinde, kütüphanenin sorumlu kişisi, yaşlı ve kör bir rahip olan Burgoslu Jorge "Söylediğim gibi, tüm manastırın içinde serbestçe dolaşabilirsiniz ama kesinlikle *Aedificium*'un en üst katında, kitaplıkta dolaşamazsınız" diyerek onu engeller. (Eco, 1986: 66). Jorge, sadece yabancıların değil, manastırdaki keşişlerin de bu değerli bilgi hazinelerine erişimini engellemektedir. Gerekçesi, "Canlı bir nesne, bir insan zihninin yönetemeyeceği güçlerin barınağı, birçok zihinden çıkmış, onları üreten ya da iletenlerin ölümünden sonra da varlığını sürdüren bir gizler hazinesi" olmasıdır (Eco, 1986: 440). Baskerville William ile çömezi Adso'nun romanda, *Aedificium*'un içindeki *Finis Africae* adlı gizli bölüme ulaştıklarında, içerde Arapçadan Latinceye tercüme edilmiş İbn-i Rüşd, İbn-i Arabi, İbn-i Sina (*Kanun fit-Tıp*), Eyyub el Ruhavi (kuduz hakkında inceleme), El-Hazen (De aspectibus) gibi Doğu'nun bilgelerine ait eserleri yılan figürlerinin arasına gizlenmiş halde bulmaları, Orta Çağ'da Doğu'dan Batı'ya nakledilmiş pek çok elyazmasının var olduğunu fakat içerdiği bilgiler yüzünden Hristiyanlık düşüncesinde sakıncalı görüldüğünü vurgulamaktadır. Anlatı ekseninde, yasaklı kitabın arayışı sürerken keşişler arasında alevlenen Hristiyanlık tartışmaları ile gülmenin günah ve cezasının ağır olduğu inancı, Orta Çağ'da bilgiye ulaşmanın ölümle sonuçlanabileceğine dair metaforik bir anlatımdır. Elyazmaları, hiç kuşkusuz bir toplumun tarihsel belleğine ışık tutan ve kanıt-belge değerindeki önemli eserlerdir. Umberto Eco, iki farklı elyazması üzerinden *Güllün Adı*'nda, tarihsel ve polisiye olmak üzere iki farklı anlatı düzlemi yaratırken okuru, manastıra ve manastır dünyasına/kütüphanesine doğru bir yolculuğa çıkarır.

Orta Çağ'da Manastır *Scriptorium*'ları ve Elyazmaları

Manastırlar, kapalı kapılar ardında gösterişsiz ve münzevi yaşam tarzını benimsemiş keşişlerin görev almayı seçtikleri dinî merkezlerdir. Yoksulluk, iffet ve itaat yeminine bağlı kalarak dünyevî yaşamın zevklerinden arındığını ilân eden bir keşişin günleri, manastırın kapalı dünyasında ibadet ederek ve el emeği işler yaparak geçmektedir. Manastıra ait toprağın kullanımından da sorumlu olan keşişlerin, ekim ve hasat işlerinin yanı sıra şarap, bira ve bal üretimi ile ilgilendikleri bilinmektedir. Bu nedenle, manastırların toplum yararına çalışan ve hayır kurumu olarak işlev gören merkezler olduğu da söylenebilir. Ayrıca, Hristiyanlığın çilekeşlik ve nefsin köreltilmesi öğretisini esas alan manastır yaşamının ılımlı ya da katı olduğu yönünde farklı görüşler de yer almaktadır. Bununla beraber, kurmacanın uzamsal bağlamında yazar Eco'nun bir Benedikten manastırını seçmiş olması da rastlantısal değildir.

Benedikten tarikatının kurucusu Nursialı Benedictus'un VI. yüzyılda kaleme aldığı tarikat tüzüğü yani Kural'ı, (*Regula Benedicti*) ibadetten ve günlük işlerden arta kalan zamanda ve günün belli saatlerinde, keşişlere İncil'i okumalarını ve dinî metinleri kopyalamalarını öngörür. 800 yılında, Papa III. Leo'nun İmparatorluk tacını giydirdiği ve aynı zamanda bir Benedikten sempatizanı olan Charlesmagne, dinî metinlerin yanı sıra bilimsel ve edebî olan Antik Çağ metinlerini kopyalamak gibi sabır gerektiren işleri de Benedikten keşişlerinin sorumluluğuna bırakır. *Güllün Adı*'nda, elyazmalarını kopyalamakla görevli olan bu keşişlerin söz konusu metinleri okumalarının kesinlikle yasak olduğu önemle vurgulanmaktadır. Kısacası, manastır duvarları, keşişleri zihinsel bakımdan da sınırlayıcı bir konuma sahiptir. Kural'a göre soru sormak, bir düşünce üzerine tartışmak ya da bir konu hakkında

fikir beyan etmek yasaktır. Bu durum, tartışma ruhundan beslenen ve merak duygusunu körükleyen Antik Çağ eğitim anlayışının yerini, Orta Çağ'da şüphe etmeyi günah sayan ruhban sınıfının kontrolüne bıraktığının da bir göstergesidir. Nitekim, Antik Yunan ve Roma kültürüne dayalı her türlü bilgi, Orta Çağ'da skolastik düşünce ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda manastırlarda, kültürel ve bilimsel çalışmalara bilinçsizce hizmet eden kopyacı keşişlerin, skolastik düşünce karşısı bir eyleme katkı sağladıkları da söylenebilir. Nitekim, "Homeros ve başka trajedi yazarları gibi, birçok antik dönem yazarının metinleri Orta Çağ'da kaybolmuş olsa da Kilise dünyasının Vergilius, Horatius, Ovidius, Statius, Cicero, Terentius ve Seneca gibi yazarları tanındığı da bir gerçektir" (Eco, 2014: 21).

Okuma eyleminin ilâhî bir görev olarak kabul edildiği manastır yaşamında, elden ele dolaşan kitapların bağından ayrılması, yıpranması ve zamanla okunmaz hale gelmesi Kural gereği yeni kitap almayı ya da kopyalamayı gerektirmiştir. Önceleri, elde kalan kitapların papirüslere ve parşömenlere kopyalanması yoluna gidildiği ve bu süreçte manastırlar arası kitapların değış tokuş edildiği düşünülmektedir. VI. yüzyılın ortalarında, Got istilalarına maruz kalan Avrupa'da, papirüs ticaretinin ve hayvan derilerini işleme faaliyetlerinin kesilmesi sonucu, elyazması üretimi de durma noktasına gelmiştir. Kural, bu kez de keşişleri parşömen yapmaya yöneltmiştir (Greenblatt, 2013: 36). Parşömenlerin iki levha arasına bağlanması sonucu, çift sayfalar haline getirilen elyazmalarına *kodeks*, sekiz sayfadan oluşan on altı yapraklı kitaplara ise *volumen* denilmektedir. Rulolar halinde saklanan parşömenlerin zamanla kolayca yıpranmalarına karşılık, sonradan geliştirilen bir yöntemle ahşap kapaklar arasında korunmaya alınanların günümüze kadar ulaşabildiği görülmektedir. Keşişler parşömenlere yazmak için kaz, kuğu, karga ve kuzgun gibi kuşların tüylerini kalem olarak kullanmışlardır. Parşömen üzerinde dairesel hatların kolayca çizilebilmesi, tüyün uç kısmının yontulması ile mümkün olurdu. Üzerine boylu boyunca bir kesik atılarak kalemin içine daha fazla mürekkep çekmesi sağlanırdı. Mürekkep elde etmek için de keşişler, meşe ağacının gövdesindeki yumrulardan yararlanırlardı. Bir keşiş yazarken de kopyalarken de dikkatli olmalıydı. Hatasını fark ettiğinde, parşömen üzerindeki yanlış harfi ya da sözcüğü bıçakla kazması gerekirdi (Gianandrea, 2014: 788).

Orta Çağ Avrupası'nda elyazmalarını kopyalayanlar, sadece o dönemin sayılı okur yazarları olan keşişlerdi. Bu durum, din adamlarını Avrupa'nın kitap üreticileri, kütüphanecileri, kitap koruyucuları konumuna getirmişti. Keşişlerin önceleri manastırlardaki odalarında ve daha sonraları manastır kütüphanelerindeki büyük pencereli *scriptorium*'larında elyazmalarını aslına sadık kalarak kopyaladıkları bilinmektedir. Parşömenlere zarar vereceği endişesiyle ortamın sıcak olması ve yangın tehlikesine karşı kandil kullanılması *scriptorium*'larda yasaktı. Keşişlerin gün ışığından yararlanarak ve hava kararınca kadar son derece dikkatli bir biçimde çalıştıkları hususuna *Gülün Adı*'nda geniş yer verilmiştir.

Romanda, Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait değerli elyazmalarını kopyalayan keşişlerin, manastırın *scriptorium*'undaki zorlu çalışma koşulları ve ruhsal durumları, "Kalemi üç parmak tutar, ama tüm beden çalışır ve ağrır" (Eco, 1986: 191) sözleri ile betimlenmektedir. Orta Çağ'da, manastır *scriptorium*'larındaki görevli keşişlere elyazmalarını çoğaltma görevi karşılığında, Tanrı'nın onlar için Araf'taki bekleme sürelerini yazdıkları sayfa, satır, harf sayısı kadar kısaltacağı ve hatalı yazılan her harf için ise süreyi uzatacağı yönünde bir baskıdan söz edilir. Bu nedenle, elyazmalarının kenar boşluklarında "Parşömen tüylü", "Mürekkep ince, parşömen kötü, yazı zor" gibi yakınmalara ya da "Tanrı'ya şükür, havanın kararmasına az kaldı", "Kopyalayıcının çilesi bundan böyle son bulsun" gibi ıstıraplı ifadelerle rastlanabilmektedir (Greenblatt, 2013: 45). Buna ilişkin olarak *Gülün Adı*'nda da *scriptorium* çalışanlarından rahip Venantius adlı kurmaca karakter, elyazmalarının kenarlarında kopyacının acısını ve sabırsızlığını anlatan sözlerle sıkça rastlanmasını şöyle açıklamaktadır:

Ömrümün büyük bir bölümü orada geçti; bu yüzden uzun kış saatlerini, parmaklar kalem ucunu tutmaktan uyumuş, masa başında geçirmenin (normal bir ısıda bile, altı saat yazı yazdıktan sonra rahibin parmaklarına saplanan dayanılmaz "rahip krampinin" ve başparmağın ezilmişçesine sızlamasının) yazmanlara, bölüm başlığı yazıcılarına ve araştırmacılara ne denli acı verdiğini bilirim. (Eco, 1986: 190)

Gülün Adı'nda elyazmaları, "Diğer manastırların nezdinde bir prestij unsuru sayılırken kiliseye maddi katkı sağlaması amacıyla üretilen değerli objeler" olarak tanımlanmaktadır (Eco, 1986: 189). Bu konuya ilişkin olarak Yüksek Orta Çağ döneminde, sayılarının az olması nedeniyle ve elden ele dolaştıkları gerekçesiyle elyazmalarının yıpranmasına ve çalınmasına karşı kütüphane raflarına zincirlenerek önlem alındığı ve bu durumun tarihe *Catenati* kitaplar olarak geçtiği bilinmektedir (Toplu, 2000: 435). Bu noktada, yazılı bilgi kaynaklarının erişilebilir konuma

geçmesinin XV. yüzyılda, matbaanın bulunması ile mümkün olacağı hatırlatılmalıdır. İlk bakışta, elyazmalarının kolayca zarar görebilir nitelikte olması nedeniyle onları koruma altına alınmak için bu yönetime başvurulduğu düşünülebilir. Oysa, *Gülün Adı*'nda da anlatıldığı gibi, içerdiği bilgiler bakımından Kilisenin getirdiği yasaklamalar karşısında sakıncalı görülen bazı elyazmalarının kolayca ele geçmesini ve gizli saklı okunmasını engellenmek üzere zincire vuruldukları da akla yatkın gelmektedir. Yasaklı olmaları, bu elyazmalarına duyulan merakı daha da körüklemiştir. Nitekim, *Gülün Adı*'nda okunması yasaklanan elyazmasının, manastır kütüphanesindeki *Finis Africae* adı verilen gizli bölümünde saklı tutulduğu anlaşılabacaktır. Romanda, ona ulaşmayı (dokunmayı) başaran yedi keşişin bedelini canları ile ödedikleri görülmektedir. Ayrıca, keşişlerin bu elyazmasını okumaya başlamış ama sonunu getirememiş oldukları da romanın sonunda ortaya çıkacaktır. Yaşlı kütüphaneci Jorge, sakladığı elyazmasını bir silaha dönüştürmüş ve ona ulaşan keşişleri kendi elleri, hatta parmakları ile ölüme sürüklemiştir. Romanda keşişlerin öldürülme gerekçesi, Orta Çağ'da otoriteye karşı gelmenin göstergesi niteliğindedir. Yazar Umberto Eco'nun, günah kavramı ile Hristiyanlık inanç sistemini *Gülün Adı* adlı yapıtında tarihsel bir mesele olarak ele aldığı ve geçmişten bugüne Kilise tarafından toplumlar üzerinde kurulan bu din baskısının kökenine inmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

Elyazmaları konusunda önemli bir başka husus da kilisenin baskıcı tutumuna karşı dönemin yazarlarının, şairlerinin ya da yüksek gelirli devlet memurlarının bu eski çağ elyazmalarına ulaşma çabalarıdır. İtalyan ozanı Francesco Petrarca, manastır *scriptorum*'larında bin bir emekle kopyalanan Antik Yunan ve Roma kültürüne ait elyazmalarına düşkünlüğü ile tanınmaktadır. XIV. yüzyılda, "İnsan her şeydir, adeta Tanrıdır" (Öncel, 1986: 74) biçiminde insanı Tanrı'ya eşit tutan bir insan anlayışı ile İtalya'da Hümanizmin öncüsü olarak kabul edilmesinde Antik Çağ düşünürlerinin etkisi olduğu açıktır. Petrarca'nın Orta Çağ'da siyasî konularla ya da Kilisenin baskıcı tutumuyla ilgilenmek yerine erdem, bilgelik, ruhun asaleti, kişinin kendine egemen olması, ileri görüşlülük gibi etik değerlere yönelmiş olmasının nedeni, şairin Antik Çağ yapıtlarında insana verilen değerleri özümsemiş olmasıdır. Bu durum, onun Vergilius'un, Homeros'un, Seneca'nın, Cicero'nun, Aziz Augustinus'un erdemli yaşam konusundaki öğretilerini, yapıtlarına taşımasını sağlamıştır. Petrarca'nın, eski çağ elyazmalarına ulaşmak için Avrupa'da uzun seyahatleri çıktığı, bütün manastır kütüphanelerini gezerek seçtiği elyazmalarının kopyalanmasını sipariş ettiği ya da doğrudan satın aldığı söylenmektedir. Nitekim, "Cicero'nun *Pro Archia* adlı yapıtını Belçika'nın Liège kentinde ve Propertius'un bir elyazmasını da Paris'te" satın almıştır (Greenblatt, 2013: 33). XV. yüzyılın başlarında, elyazmalarının izini süren, Orta Çağ'ın bir başka kişi de koleksiyoncu Poggio Bracciolini'dir.

1417 yılının kışında görevinden azledilen Papa XIII. Johannes'e önceleri scriptor yani kâtip olarak hizmet eden Bracciolini, yeteneği ve kurnazlığı sayesinde Papalık Özel Kalemî'ne yükseltilmişti. Bütün resmi yazışmaları, Papa'nın hükümdar sıfatıyla aldığı kararları, kusursuz ve zarif Latinceyle yazıyor döküyor, bu sayede Papa'nın bütün sırlarına vâkıf oluyordu. Poggio artık papa'nın özel kalemî değildi, kadim elyazmalarının peşinden giden tutkulu bir koleksiyoncu idi (Greenblatt, 2013: 29).

Poggio Bracciolini, nefis süslemeleri ve kusursuz ciltleri ile herkesin ilgisini kolayca çekebilecek türdeki dua kitaplarına ya da raflara zincirlenmiş, kenarları altın, üzerleri mücevher kaplı kitaplara bakmadığı, sadece eski, dört yüz ya da beş yüz yaşındaki hatta çok daha eski elyazmalarının peşindedir. Bunlardan birine ulaşacak olduğunda, kopyalayan *scriptor*'a seçtiği parşömeninden, kaleminin mürekkebine kadar bütün titizliğini gösterdiği, görevine sadık kalarak eski bir parşömeni doğru bir biçimde kopyalarken başında beklediği ifade edilmektedir (Greenblatt, 2013: 29).

VIII. Yüzyılda Skolastik Düşünceden *Beytül Hikme*'ye

Orta Çağ'da Kiliseye göre, her türlü bilginin kaynağı kutsal metinlerdir. Yeni bilgi arayışı içine giren bir bireyin öğrenmek, sorgulamak, araştırmak istemesi bile Tanrı'nın iradesine karşı gelmek ile eş değerdedir. Antik Çağ'ın doğru bilgi arayışı, Orta Çağ'da yerini doğru davranış arayışına bırakmıştır. Avrupa'nın pek çok alanda gerilemesine yol açan skolastik düşünce, VIII. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında gözlerini Avrupa'ya çevirmiş olan Orta Çağ'ın karanlık yüzüdür. Skolastisizm, tarihsel düzlemde uzun bir döneme yayılırken zamansal bağlamda, erken dönem (800-1200), yükseliş dönemi (1200-1300) ve geç dönem skolastiği (1300-1500) olarak üç evreye ayrılmaktadır. Oysa, bilim ve felsefe bakımından çok daha ileride olan Doğu Medeniyetleri, bu yüzyıllarda altın çağını yaşamaktadır.

XI. yüzyılda, akıl karşısında Kilisenin dogmalarını doğru bulan Aquinolu Aziz Tommaso (1225-1274), Orta Çağ Hristiyanlık düşüncesini Aristoteles'in felsefesi ile bağdaştırmıştır. Orta Çağ felsefesini en yüksek seviyeye ulaştıran Aziz Tommaso'ya göre, "Dinin bazı yüksek sınırlarını felsefe ile kavramak olanaksızdır" bu nedenle Orta Çağ'da felsefe, araştırılmaya değil okutulmaya yöneliktir, yani skolastik özelliktedir (Öncel, 1986: 14). Yaşamını Hristiyanlığa adanmış olan bu Orta Çağ filozofu, ruhban sınıfının bağnaz ve çelişkili tutumunu düzeltmeye, dini bir sistematığe oturtmaya çalışmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında dünyaya ve yaşama dair bilinmesi gereken her türlü bilgi, İncil ve Aristo'nun kitapları ile sınırlandırılmış, meraklı bir bireyin inceleme, araştırma, deney ve gözlem gibi bir çaba içine girmesi yasaklanmıştır. Kilise, daha sonraki dönemlerde dinî ve siyasî otoriteyi elinde tutmak adına, her şeyi kendi yasaları ve kutsal metinler ile ilişkilendirme yoluna gidecektir. Nitekim, erken Orta Çağ dönemlerinden itibaren, Tanrısal irade karşısında insana aciz, yetersiz ve niteliksiz bir varlık olduğu ruhban sınıfı tarafından telkin edilmiş, insan aklı zincire vurulmuştur. Bu dönemde, düşünce özgürlüğünü, doğabilecek görüş ayrılıklarını ve bunlara bağlı olarak olası tartışmaları önlemek amacıyla bilimsel ve dinsel konuların birlikte ele alınması öngörülmüştür. Kilisenin bu yolla gücünü teminat altına aldığı ve Orta Çağ Avrupa'sında bilimin ve sanatın gelişmesini engellediği açıktır. Katolik Kilisesi, kendi direktifleri doğrultusunda bir Hristiyanlık anlayışının yayılmasını ve getirdiği yasaklarla Kiliseye mutlak itaat olgusunun benimsenmesini sağlamıştır. Kilisenin skolastik düşünceyi desteklemesinin arkasında, toplum üzerinde hakimiyet kurmak, tartışma konusu olmamak ve en önemlisi de kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmek olduğu açıkça görülmektedir. Kısacası, özgür düşüncenin önüne geçen skolastik düşünce, bireyin bilgiden şüphe etmesini engellemekte ve ilâhî olduğu gerekçesiyle her türlü bilginin -akıldışı bile olsa- sorgusuz sualsiz kabullenilmesi gerektiğine dair baskı uygulamaktadır. Erken Hristiyanlık döneminin teolojik otoritelerinden biri olan Tertillianus (160-220), *credo quia absurdum* (saçma olduğu için inanıyorum) sözleri, bir kabullenişin açık ifadesidir Tertillianus'un düşüncesi, önce Batı Hristiyanlık tarihinin en büyük teoloğu sayılan Augustinus (354-430) tarafından *crede, ut intelligas* (önce inan, sonra anlarsın) biçiminde yumuşatılmış ve daha sonra, bir Orta Çağ Hristiyan düşünürü olan Anselmus (1033-1109) tarafından *intellego ut credam* (düşünüyorum o halde inanıyorum) olarak değiştirilmiştir. Modern bilgi kuramının şekillendiği XVII. yüzyıl Avrupa'sında, kanonik metinlerin sorgusuz sualsiz kabul edilmesine karşı çıkan René Descartes'ın, "Düşünüyorum o halde varım" söyleminin aynı düşünce üzerine temellendiği ve Fransız filozofun bu söylemiyle, Orta Çağ'ın skolastik düşünce geleneğini eleştirdiği düşünülmektedir (Polat, 2016: 4).

Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait pek çok değerli elyazmasının ışığında doğayı anlamaya, gökyüzünü keşfetmeye, hastaları sağaltmaya ya da insan doğasını keşfetmeye yönelenlerin Orta Çağ Avrupa'sında, büyücülük suçlamasıyla cezalandırıldıkları bilinmektedir. İnsanın uyanışına yol açabileceği tehlikesine karşı "Antik Yunan ve Roma'dan miras kalan elyazmaları yalnızca manastır kütüphanelerinde saklanıyor, sıradan insanın (laiklerin) bu kitaplara ulaşması engelleniyordu" (Çıvgın, 2008: 168-169). Bununla beraber, XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan üniversite tipi kurumlarda Latinceye tercüme edilmiş Antik Çağ metinlerinin, özellikle de Aristoteles'in yapıtlarının eğitime önemli bir dayanak oluşturduğu görülmektedir (Çıvgın, 2008: 236).

Bu ilk üniversitelerde gramer, hitabet bilgisi, mantık, aritmetik geometri, astronomi ve müzik gibi derslerin yanı sıra öğrencilerin belirli bir hazırlık evresini tamamladıkları kabul edildikten sonra, bilimlerin "kraliçesi" olarak tanımlanan kilise hukuku ve teoloji derslerine başlanıyordu.

Daha önce de değinildiği gibi 800'lü yıllarda, elyazmalarının kaderi ruhban sınıfının elindedir. Skolastik düşünceye karşı suç unsuru teşkil edebileceği düşüncesiyle Avrupa'daki manastır kütüphanelerinde saklı tutulan Antik Çağ kültürüne ait elyazmalarının büyük bir kısmının yangınlarda ya da bulunduğu iklimin olumsuz koşullarında yok olduğu ve pek azının ise istilalar sırasında Doğu Roma'ya nakledildiği iddia edilmektedir. Nitekim, Avrupalılar daha sonra Constantinopolis'ten gelen metinlere Yunanca ve XII. yüzyıldan itibaren Müslüman Endüslüs'ten gelen ve Arapçadan çevrilen metinlere Latince kaynak olarak başvurdular (Goody, 2015: 105).

Orta Çağ Avrupa'sının yasaklı kütüphanelerine, gözlerden uzak tutulan gizemli elyazmalarına ve zor koşullar altında yazma ya da kopyalama yapan keşişlerin *scriptorium*'larına karşılık VIII. yüzyılda, Bağdat'ta, Doğu'nun ilk ilim akademisi sayılan *Beytül Hikme* kurulmuştur. VII. yüzyılın sonunda Yunan, İran ve Hint kültürleri ile temas kuran Emevî halifeleri, bu uygarlıkların antik dünyaya uzanan bilimsel ve düşünsel arka plânını entelektüel merakları ile birleştirmiş, böylece gelecek yüzyıllara damgasını vuracak bir tercüme hareketi

başlatmışlardır. Bu süreçte, özellikle simya ilmine ilgi duyan ve eski Yunan ve İran kültürünü yakından tanıyan Emevî Halifesi Halid bin Yezid, Şam'a davet ettiği İskenderiyeli alimlere kimya, tıp ve astronomi alanında çok sayıda eser tercüme ettirmiştir (André, 2007: 229). Onun bu girişimleri, Orta Çağ İslâm dünyasına ait ilk tercümelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha sonra gelen Halifelerin de ilme karşı ilgili ve meraklı olmaları, tercüme hareketlerinin gelişerek artmasını sağlamıştır. Bunlardan biri olan Halife Hişam bin Abdülmelik, Yunan filozof Aristoteles'in İskender'e yazdığı mektuplarını Arapçaya tercüme ettirmiştir. VIII. ve XII. yüzyıllar arasındaki İslâm Dünyası, özellikle Yunan filozoflarına ve matematikçilerine ait pek çok önemli eserin Arapçaya kazandırılması ve *Dârü'l Hikme* adı verilen tercüme merkezleri ile kütüphanelerin ortaya çıkması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca yine bu dönemde, İslâm düşünürlerinin İslâm inancı ile Antik Çağ felsefesini kaynaştırmaya ve Yunancada verilmiş matematik, tıp ve astronomi alanlarındaki eserleri ve bilimsel kuramları İslâm kültürü içinde geliştirmeye uğraştıkları da bilinmektedir (Çıvgın, 2008: 515). Tercüme çalışmalarının yoğunluk kazandığı Abbasiler döneminde mantık, felsefe, matematik, geometri ve astronomi ile ilgilenen Halife El-Mansur, Aristoteles ile Batlamyus'un eserlerini tercüme ettirmiştir. Bu süreçte, Doğu Roma İmparatoru ile irtibat kurularak Constantinopolis'teki Yunan bilim adamları ile doktorları Bağdat'a davet edilmiştir. 786 yılında Harun el Reşid'in Halife olması ile çeviri hareketleri daha da hız kazanmıştır. Fethedilen bölgelerden ele geçirilen kitaplar Arapçaya tercüme edilmiştir. İskenderiyeli Öklid'in geometrinin temel İlkelerini içeren *Elementler* kitabı, *Usûlî'l Hendese* adı ile Arapçaya çevrilmiştir (André, 2007: 232). Bu çalışmalar, IX. yüzyılın başlarında Halife Memun döneminde, Bağdat'ta bir ilim merkezi olan *Beytü'l Hikme*'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Halife Memun, elçiler göndererek Anadolu'dan, Sicilya'dan ve Kıbrıs'tan kitaplar toplatmış, bu eserlerin yüksek ücretler karşılığında Arapçaya tercüme edilmesini sağlamıştır.

Grekçe'den Arapça'ya çevrilen eserlerin sayısı kırktan fazla olup bu iş için 300.000 dinar ödenmiştir. Bizans'tan Bağdat'a getirilen eserler arasında Platon, Aristoteles, Hipokrat, Galenos, Öklid ve Batlamyus gibi filozof ve doğa bilimcilerine ait eserler ile Pergeli matematikçi Apollonios'un İslâm dünyasında Kitâbü'l-Mahrûât (Kônika) adıyla bilinen eserinin birinci bölümü de bulunmaktadır. Bu dönemde, Beytü'l Hikme'nin raflarındaki kitap sayısının 400.000'i aştığı söylenmektedir (Bozkurt, 2004).

Bu dönemde, özellikle pratik bilgiye ulaşmayı amaçlayan tercümelerin felsefî konulardan çok matematik, tıp, geometri, kimya ve simya gibi işlevsel alanlara hizmet etmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Bu çaba, İslâm Dünyasının Orta Çağ'da insana verdiği önemi vurgulaması bakımından önemlidir. Skolastisizmin gölgesindeki Avrupa'nın matematik, fizik, astronomi, tıp ve hukuk alanında yeni fikirlerle ve yeni buluşlarla tanışması ise Hristiyan dünyası ile İslâm dünyasını karşı karşıya getiren Haçlı Seferleri sırasında, Arap âlimleri sayesinde gerçekleşecektir.

Sonuç

Gülün Adı, Umberto Eco'nun tarihsel polisiye türünde kaleme aldığı ve eskiçağ elyazmaları üzerinden Orta Çağ'ın dinsel, siyasal ve kültürel algısına ışık tutan bir yapıttır. Romanda, tarikatlar arasında geçen tartışmalar, XIV. yüzyıl Avrupa'sında siyasal krize yol açan İmparatorluk ile Papalık arasındaki üstünlük mücadelesine ışık tutmaktadır. *Gülün Adı* adlı yapıtında, iki farklı el yazması üzerinden iki farklı anlatı katmanı oluşturan yazar Eco, Orta Çağ'ın dinsel ve kültürel unsurlarını, elyazmalarını kopyalayan keşişlerin gizemli ölümlerine yol açan yasaklı bir kitap üzerinden okura aktarmaktadır. Romanın geneline yayılan Orta Çağ skolastik düşüncesi, romanda olaylar, teolojik tartışmalar ve keşişler arasındaki diyaloglar bağlamında kendini göstermektedir.

Scriptorium'da, zor koşullar altında elyazmalarını kopyalayan keşişlerin, kopyaladıkları metinleri okumalarının yasak olması, yine Orta Çağ'ın skolastik düşüncesini yansıtan bir kuraldır. Nitekim, her türlü bilginin kaynağı sayılan kutsal metinler, manastır kütüphanelerindeki eskiçağ elyazmalarının saklanması ya da yok edilmesini gerektirmiştir. IX. yüzyıldan itibaren manastır *scriptorium*'larında Antik Çağ'a ait değerli elyazmaları okunmadan kopyalanırken, Bağdat'ta ilim merkezi olarak kurulan *Beytü'l Hikme*'de aynı eserler Arapçaya tercüme edilmektedir. Orta Çağ Avrupa'sında dünyaya ve yaşama dair bilinmesi gereken her şey, İncil ve Aristoteles'in kitapları ile sınırlandırılmış, bireyin inceleme ve araştırma içine girmesi yasaklanmıştır. Bu durum, Kilisenin dinî ve siyasî otoriteyi elinde tutmak üzere her şeyi kendi yasaları ve kutsal metinler ile ilişkilendirmesine dönüşmüştür. Kısacası, erken Orta Çağ'da yeni bilgi arayışı, yerini itaate dayalı, doğru davranış arayışına bırakırken bilim, sanat ve felsefe bakımından çok daha ileride olan Doğu Medeniyetleri altın çağını yaşamaktadır. Nitekim Avrupalılar, daha sonra Constantinopolis'ten gelen Yunanca metinlerden ve XII. yüzyıldan itibaren

Müslüman Endüslüs'ten gelen ve zamanında Arapça'ya tercüme edilmiş olan elyazmalarını yeniden Latinceye aktararak kendilerine kaynak oluşturacaklardır.

Yazar Umberto Eco, günah kavramı ile Orta Çağ'da insan aklına zincir vuran Hristiyanlık inanç sistemini ve Kilisenin geçmişten bugüne toplum üzerinde kurduğu din baskısını *Gülün Adı* adlı yapıtında, tarihsel bir mesele olarak mercek altına almıştır.

Kaynaklar

- Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". TDV İslâm Ansiklopedisi 29 (2004). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Clot, André. *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. Çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Çıvgın, İzzet. *Orta Çağ Tarihi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2008.
- Eco, Umberto. *Gülün Adı*. Çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Can Yayınları, 1986.
- _____. *Genç Bir Romancının İtişirleri*. Çev. İlknur Özdemir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2011.
- _____. *Orta Çağ*. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Gianandrea, Manuela. "Litürji Kitapları ve Aksesuarları". *Orta Çağ*. Der. Umberto Eco. Çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Goody, Jack. *Rönesanslar*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Greenblatt, Stephen. *Sapma*. Çev. Suat Ertüzün. İstanbul: Can yayınları, 2013.
- Le Goff, Jacques. *Orta Çağ'da Entelektüeller*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Öncel, Süheyla. *İtalyan Edebiyat Tarihi*. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti Yayınları, 1986.
- Polat, Nusret. "Modern Epistemoloji, Edebiyat ve Sanatta Gerçeklik". *Sanat Dünyamız Kültür ve Sanat Dergisi* 150 (Ocak – Şubat 2016) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toplu, Bayır Dilek. "Orta Çağ Avrupası'nda Kent Olgusu ve Kütüphanelerin Toplumsallaşma Süreci-II". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 14.4 (2000). Ankara.

FROM SCRIPTORIUM TO BEYTU 'L HIKME: MEDIEVAL MANUSCRIPTS IN THE LIGHT OF *THE NAME OF THE ROSE*

Yelda Gürlek

ABSTRACT

The Name of the Rose is a postmodern work in which Umberto Eco has integrated his deep knowledge of medieval history and Christianity with literary art and is composed with writing techniques such as fiction, metafiction, intertextual irony, frame motif, pluralistic narration, and key novel. In this work, Umberto Eco, one of the most well-known authors of contemporary Italian literature, deals with the political, social, cultural, and religious events that shaped the European Middle Ages from a historical perspective and within the framework of detective novels. The historical facts between the Empire and the Church in 14th-century Europe, which led to a political crisis, are reflected in the novel through the discussions of the monks in the same monastery. The hunger for knowledge in the Middle Ages and the oppressive attitude of scholastic thought towards the works of antiquity are expressed in the mysterious deaths of the monks who copy the manuscripts in the monastery scriptorium. The cosmos, fictionalized by Eco in the novel, reflects the influence of scholastic thought on culture and art in early medieval Europe. However, in these centuries, Eastern civilizations, which were much more advanced in terms of science, art, and philosophy, were experiencing their golden ages. In the 9th century, while valuable manuscripts of the Ancient Age were copied in monastic scriptoriums in Europe, the same works were translated into Arabic in Beytül Hikme (House of Wisdom) of Baghdad.

Keywords: Umberto Eco, The name of the Rose, Orta Çağ, scriptorium, manuscript, scholastics, Beytül Hikme